

ઉપનિષદ સાહિત્ય અને તેનું તત્વદર્શન

:: સંપાદક ::

પ્રિ. ડૉ. કે. એલ. પટેલ

કુટુંબ કપનિપટ

ઉપનિષદ સાહિત્ય અને તેનું તત્ત્વદર્શન

ઉપનિષદ વિષયક અભ્યાસ લેખો

કુટુંબ કપનિપટ

© સંપાદકોના

પ્રથમ આવૃત્તિ : જાન્યુઆરી -૨૦૧૮

પ્રત : ૫૦૦

મૂલ્ય : રૂ. ૫૦૦/-

ISBN :978-81-928439-8-8

પ્રકાશક :

મહિલા આર્ટ્સ કોલેજ, વિધાનગરી, હિંમતનગર

મુદ્રક :

સ્વાય પ્રિન્ટર્સ એન્ડ પબ્લિકેશન

સિવિલ સર્કલ, હિંમતનગર,

જિ.સાબરકાંઠા,

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

મહિલા આર્ટ્સ કોલેજ, વિધાનગરી, હિંમતનગર

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	લેખક	પાનો નં.
૮૬.	વેદાન્ત વિષયક ઉપનિષદો વિષય સમીક્ષા	પ્રા.વિષ્ણુભાઈ જી. પટેલ	૩૦૦
૮૭.	ઉમાશંકર જોષીનું ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદ	પ્રા.પલ્લવી ત્રિવેદી	૩૦૪
૮૮.	ઉપનિષદ મેં શ્રેયમાર્ગ તથા પ્રેયમાર્ગ વિચારણા	સંગીતા જી. ચૌધરી	૩૦૭
૮૯.	મુખ્ય ઉપનિષદ કા પરિચય	સાગર જી. દેરાસરી	૩૦૯
૯૦.	ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદમાં પૂર્ણ બ્રહ્મ	પ્રા.સીમા ડી. પટેલ	૩૧૪
૯૧.	ઉપનિષદ ભારતીય આધ્યાત્મિક ચિંતન	પ્રા. સુરેશભાઈ પટેલ	૩૧૭
૯૨.	ઉપનિષદોના રચયિતા - દ્રષ્ટાઓ	દિપીકાબેન આઈ. પટેલ	૩૨૦
૯૩.	માંડુક્યકારિકામાં અદ્વૈતવાદ(અજાતવાદ)	પ્રિયંકુમાર એન. રાવલ	૩૨૪
૯૪.	ઉપનિષદો મેં ભારતીય તત્ત્વદર્શન	જે.એમ. પટેલ	૩૨૭
૯૫.	ઇશા ઉપનિષદમાં વિદ્યા અને અવિદ્યા	એન. જે. પંડ્યા	૩૩૦
૯૬.	ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદ અમૃત અને વર્તમાન સંદર્ભ	ડૉ. પ્રવિણાબેન કે. પટેલ	૩૩૩
૯૭.	ઉપનિષદનો શાંતિપાઠ	પ્રા.ડૉ. ભાઈલાલ એલ. પટેલ	૩૩૭
૯૮.	ઉપનિષદમાં શ્રેય-પ્રેય વિચારણા	પ્રો.ડૉ. સકેતભાઈ આર. પારેખ	૩૩૯
૯૯.	છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં તત્ત્વમસિ અર્થાત તુ તું છે.	ડૉ. પ્રવીણ અમીન	૩૪૩
૧૦૦.	તૈસિરીય ઉપનિષદમાં વર્ણિત દીક્ષાંત ઉપદેશ અને પ્રવર્તમાન સમયમાં તેની ચર્ચા	ધવલકુમાર એચ. મહેતા	૩૪૭
૧૦૧.	Vedic Religion Virtual Learning Environment	Dr. Pathik D. Barot	૩૫૦
૧૦૨.	ઉપનિષત્સુ આત્મતત્ત્વમ્	દવે જય બી.	૩૫૩
૧૦૩.	Upanishadic Thoughts is Hermann Gesse's Siddharthad	Jigna K. Vora	૩૫૫
૧૦૩.	ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદના દીકાકારોનું તત્ત્વચિંતન	ડૉ. જીતેન્દ્ર આઈ. ટેલર	૩૫૮
૧૦૪.	Upanishad and Its Prevalence in Recent Time	Dr. Prashant B. Parihar	૩૬૧
૧૦૫.	ઉપનિષદ તથા તેનો વ્યુત્પત્તિજન્ય અર્થ	શિવાંગ જોષી	૩૬૩
૧૦૬.	ઉપનિષદો: માનવજાતે કરેલી શોધના દસ્તાવેજો	વિશાલ એ. જોષી	૩૬૫
૧૦૭.	એતરેય ઉપનિષદ મેં સૃષ્ટિપ્રક્રિયા	ડૉ. મંજુલા એન. સોલંકી	૩૬૭
૧૦૮.	ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદમાં તત્ત્વચિંતન	ભાનુબેન બી. ખરચીયા	૩૭૧
૧૦૯.	મુંડકોપનિષદ : એક અભ્યાસ	ડૉ. સતીષ એસ. પટેલ	૩૭૪
૧૧૦.	મુખ્ય ઉપનિષદોનો પરિચય	ડૉ.નીતિનકુમાર જે. ગામિત	૩૭૭
૧૧૧.	ઉપનિષદો મેં વૈશ્વિક ચર્ચાચિતન	રાધાબેન એમ. પટેલ	૩૮૧
૧૧૨.	ઉપનિષદનું એક પિરલ પાત્ર : નચિકેતા	પ્રા પારૂલ સોની	૩૮૫
૧૧૩.	ઉપનિષદોનું તત્ત્વચિંતન	ડૉ. હરેન્દ્રકુમાર વી. ચૌધરી	૩૮૯
૧૧૪.	ઉપનિષદ સાહિત્ય, એક સમીક્ષા	પ્રિ.ડૉ. અલ્કાબેન શાહ	૩૯૩
૧૧૫.	ઉપનિષદનું તત્ત્વચિંતન	ડૉ.સી.આર. પટેલ	૩૯૭
૧૧૬.	ઉપનિષદની વાણીમાંથી પ્રગટતાં જીવનમૂલ્યો	ડૉ. નિચિતિ અંતાણી	૩૯૯

उपनिषदो म वैश्विक यज्ञचितन

राधावहन एम पटेल,

सस्कृत अध्यक्षा

जी, डी, मोदी आर्ट्स कोलेज,

पालनपुर

उपनिषद भ्रमविद्या के अर्थ मे उपनिषद शब्द की निष्पत्ति "उप और नि" उपसर्ग पूर्वक सद धातु मे "क्विप" प्रत्यय के योग से होती है। सद धातु का प्रयोग विवरण (विनाश) गति (ज्ञान अथवा प्राप्ति) तथा अवसादन (शिथिल करना) इन तीन अर्थो मे होता है। पदलु विशरणगत्यवसादनेषु। इन तीनों धात्वर्थो के आधार पर उपनिषद की यह परिभाषा होती है- 'उपनिषादयति सर्वानर्थकर संसार विनाशयति संसार कारणभूतामविधां शिथिलयति ब्रह्म च गमयतीत्युपनिषत'।

अर्थात् जो सभी के अनर्थो को करनेवाले संसार का विनाश करती है। संसार की कारणभूत अविधा को शिथिल करती है। और अन्त मे ब्रह्म को प्राप्त कराती होती है। वह उपनिषद है।

वैदिक काल से ही उपनिषदो मे यज्ञ का विस्तृत वर्णन मिलता है। जैसे की पंचमहायज्ञो के सम्पादन की व्यवस्था शतपथब्राह्मण मे मिलती है।⁽¹⁾ केवल पांच ही महायज्ञ है। वे है-भूतयज्ञ, मनुष्ययज्ञ, पितृयज्ञ, देवयज्ञ एवं ब्रह्मयज्ञ। और तैत्तिरीयारण्यक मे भी ये सभी यज्ञो का वर्णन मिलता है।⁽²⁾ यहाँ यज्ञका अजस्र रूप मे विकास का वर्णन किया है। जब अग्नि मे आहुति दी जाती है, केवल वह मात्र समिधा हो, तो यह देवयज्ञ है, जब पितरो को स्वधा (या श्राद्ध) दी जाती है, चाहे वह जल ही क्यों न हो, तो वह पितृयज्ञ है। जब जीवो को बलि (भोजन का ग्रास या पिण्ड) दी जाती है वह भूतयज्ञ कहलाता है। जब ब्राह्मणो (या अतिथियो) को भोजन दिया जाता है तो उसे मनुष्ययज्ञ कहते है। और जब स्वाध्यय किया जाता है-चाहे अक ही ऋचा हो या सामवेद का ही सूक्त हो वह ब्रह्मयज्ञ कहलाता है।

मुण्डकोपनिषद म यज्ञ का वर्णन किया है, कि-